

YILLIK

Annual of Istanbul Studies

2019

1

İSTANBUL
RESEARCH
INSTITUTE

YILLIK: Annual of Istanbul Studies

1 (2019)

YILLIK is a peer-reviewed annual journal, published in print and online (via DergiPark).

Editorial Board

Editor: M. Baha Tanman, *İstanbul Üniversitesi (emeritus); İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Managing Editor: K. Mehmet Kentel, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Emir Alışık, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Brigitte Pitarakis, *Centre national de la recherche scientifique; İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Gülrü Tanman, *İstanbul Araştırmaları Enstitüsü*

Advisory Board

Ashlıhan Akışık, *Bahçeşehir Üniversitesi*

Engin Akyürek, *Koç Üniversitesi*

Serpil Bağcı, *Hacettepe Üniversitesi*

Sarah Bassett, *Indiana University*

Cem Behar, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Sibel Bozdoğan, *Boston University*

Ayfer Bartu Candan, *Boğaziçi Üniversitesi*

Zeynep Çelik, *New Jersey Institute of Technology*

Koray Durak, *Boğaziçi Üniversitesi*

Ayşe Ereğ, *Kadir Has Üniversitesi*

Ahmet Ersoy, *Boğaziçi Üniversitesi*

Walter Feldman, *New York University, Abu Dhabi*

Emine Fetvacı, *Boston University*

Murat Güvenç, *Kadir Has Üniversitesi*

Shirine Hamadeh, *Koç Üniversitesi*

Ivana Jevtić, *Koç Üniversitesi*

Cemal Kafadar, *Harvard University*

Çiğdem Kafescioğlu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Selim S. Kuru, *University of Washington*

Tuna Kuyucu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Gülru Necipoğlu, *Harvard University*

Nevra Necipoğlu, *Boğaziçi Üniversitesi*

Tarkan Okçuoğlu, *İstanbul Üniversitesi*

Rana Özbal, *Koç Üniversitesi*

Mehmet Özdoğan, *İstanbul Üniversitesi*

Christine Philliou, *University of California, Berkeley*

Ünver Rüstem, *Johns Hopkins University*

Turgut Saner, *İstanbul Teknik Üniversitesi*

Uğur Tanyeli, *İstanbul Şehir Üniversitesi*

Ceylan Tözeren, *Boğaziçi Üniversitesi*

Uşun Tükel, *İstanbul Üniversitesi*

Title history

2012–2018 | İstanbul Araştırmaları Yıllığı / Annual of Istanbul Studies, 1–7

2019– | YILLIK: Annual of Istanbul Studies

Mode of publication: Worldwide periodical, published annually every December.

Note to contributors: *YILLIK: Annual of Istanbul Studies* accepts submissions in English and Turkish. Articles should conform to the usage of The Chicago Manual of Style (CMOS), 17th edition, and to the style guides published on the journal's website. Articles in Turkish conform to a customized CMOS style available at the website. Research articles are subject to review by two anonymous reviewers and the editorial board. All other submissions are reviewed by the editorial board.

Istanbul Research Institute Publications 43

Periodicals 8

Istanbul, December 2019

ISSN 2687-5012

Publisher: On behalf of the Suna and İnan Kırac Foundation, Necmettin Tosun

Graphic Design: Volkan Şenozan

English Proofreading: Jacob Chizzo

Contact: istanbulstudies@iae.org.tr

Color Separation and Print: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. (Sertifika No: 12026)

Cihangir Mah., Baha İş Merkezi, A Blok, Haramidere-İstanbul

Tel: 0212 412 17 00

© Suna and İnan Kırac Foundation Istanbul Research Institute

Meşrutiyet Caddesi No. 47, 34430, Tepebaşı - Beyoğlu / İstanbul

www.iae.org.tr

Certificate No: 12482

The views expressed in the articles published in the journal are the authors' own for which the Istanbul Research Institute may not be held accountable. All rights reserved. No part of this journal may be published, printed, reproduced, or utilized in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, except for small quotations with the purpose of scientific research and publicity.

216 **Aralıktan Bakmak:**
Meşrutiyet Caddesi'nden
Bir Kesit.
İstanbul Araştırmaları
Enstitüsü, 21 Mart –
21 Eylül 2019.
Küratörlük ve tasarım:
Dilara Tekin Gezginti ve
Eda Özgener

Şu sıralar ziyarete açık olan *Hafıza-i Beşer: Osmanlı Yazmalarından Hikâyeler* sergisinin yanı sıra, *Batiya Açılan Pencere: Galatasaray Lisesi'nin 150 Yılı 1868-2018; Bir Kağıt Mimarının Hayali Dünyası: Nazımî Yaver Yenal; Dört Ayaklı Belediye: İstanbul'un Sokak Köpekleri* gibi pek çok ilgi çekici sergiye ev sahipliği yapan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü (İAE), geçtiğimiz aylarda ise kapılarını *Aralıktan Bakmak: Meşrutiyet Caddesi'nden Bir Kesit* sergisiyle ziyaretçilere açtı.

21 Mart ile 21 Eylül 2019 tarihlerinde gezilebilen sergi, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nün içerisinde bulunduğu Rossolimo Apartmanı ile yine Meşrutiyet Caddesi üzerinde yer alan Pera Müzesi binası arasındaki kentsel hattı ve yakın çevresini mercek altına alıyor. Sergi, özellikle bölgenin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla değişen sosyal ve fiziksel çehresine dair ipuçları sunuyor.

Atölye Mil kurucuları Dilara Tekin Gezginti ve Eda Özgener'in küratörlüğünü ve tasarımını üstlendiği *Aralıktan Bakmak* sergisi, mikro ölçekte bir analiz ile kente dair bir makro anlatı sunma imkânlarını araştırıyor. Oldukça katmanlı, girift ve pek çok bilinmez bir araya geldiği kente ve kentin geçmişine dair bu tip yakın okumaların genel geçer kabullerin sorgulanmasında ve ezber bozabilecek detayların, bilgi ve belgelerin ortaya çıkmasında önemli bir role sahip olduğu aşikâr. İAE'nin zengin arşivinden bir seçkinin yanı sıra, İBB Atatürk Kitaplığı, Salt Araştırma, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kitaplığı, Harvard Üniversitesi Kütüphanesi, Yapı Kredi Bankası ve diğer özel arşiv ve koleksiyonlardan derlenen belge, fotoğraf, kartpostal ve objeler ile oldukça kapsamlı bir araştırmanın ürünü olan sergi, bir kısmı daha önce gün

Şekil 1: Bristol Oteli, 1909. Suna ve İnan Kırâç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu

ışığına çıkmamış ve yayımlanmamış bilgi ve belgelere erişim sağlıyor. Ayrıca dönemin gazete ve dergilerinden derlenmiş haber, görsel ve reklam metinleri de sergide önemli yer tutuyor. Özellikle bölgenin bilinmezlerle dolu ve oldukça çalkantılı yakın tarihini düşündüğümüzde, küratörlerin İAE gibi bir araştırma kurumunun da desteğini ve güçlü arşivini arkasına alarak yapmış olduğu araştırma kuşkusuz toplumsal hafızanın kamusal bir platformda ortaya konulması ve tartışılması açısından çok değerli. Bu anlamda serginin şu sözlerle özetlenen amacı, toplumsal bellek çalışmaları ve kent tarihinin belgelenmesi açısından umut vad ediyor: "19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sosyal, ekonomik ve fiziksel çok boyutlu bir dönüşüm geçiren Pera'dan bir kesite odaklanan sergi, bu kesit üzerinden bölgeye dair bütünsel bir bakış yakalamayı amaçlıyor."

Ancak sergi, her ne kadar 'aralığın' geçirdiği dönüşümlere dair bir pencere aralamışsa da, vadettiği bütünsel bakış açısını yakalamaktan uzak kalmış görünüyor. Sadece spesifik yapıların geçirdiği mimari ve işlevsel değişimler değil, bu dönüşümlerin ve (kimi zaman zorunlu) mülkiyet devirlerinin

sosyo-politik nedenleri ve mekânsal yansımalarının da dönemin oldukça çalkantılı tarihsel bağlamı içerisinde irdelenmesi beklenirdi.

Sergi, 1853 ile 1950 yılları arasında gösteren dönem haritalarının art arda yansıtıldığı bir barkovizyonla başlıyor. Harvard Üniversitesi Kitaplığı, Sinan Genim Arşivi, ve İBB Atatürk Kitaplığı gibi kaynaklardan derlenen on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl haritaları, bölgenin dönüşümüne ışık tutuyor. Ancak harita okumaya aşina olmayan ziyaretçiler için serginin odağında olan aralığı tanımak ve dönüşümü takip etmek pek de kolay olmayabilir. Bu bağlamda, ziyaretçilere daha fazla bilgiyi daha kolay bir şekilde iletebilen kullanıcı dostu interaktif bir haritanın eksikliği hissediliyor.

İki ana bölüm ve bir koridordan oluşan sergi alanının ilk mekânında, on dokuzuncu yüzyıl İstanbul'unun çehresini değiştiren mimari, sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelerin kentsel ve mekânsal karşılıklarına yer veriliyor. Her ne kadar küratörler bu mekâna iki farklı şekilde girilebileceğini öngörmüş olsa da, ziyaretçilerin çoğunlukla gezmeye başladığı ilk bölüm, İstanbul'u, Viyana, Londra, Paris gibi Avrupa baş-

kentlerine bağlayan meşhur tren yolu Doğu Ekspresi'ni (*Orient Express* ya da Rumeli Şimendiferi) anlatıyor. Demiryolu hattının kenti nasıl dönüştürdüğü ve giderek 'kozmpolitleşen' Pera'daki ticaret, turizm ve eğlence sektörünü nasıl etkilediği çeşitli haritalar, görseller ve belgeler eşliğinde sunuluyor. Bu anlatıda, Doğu Ekspresi ve Tünel gibi ulaşım projelerinin hayata geçirilmesi Pera'daki dönüşümün sonuçlarından değil, başlıca sebeplerinden biri olarak sunuluyor. Bu bağlamda, tren yolunun İstanbul'u Avrupa'ya, Tünel'in ise Haliç rıhtımını Pera'ya bağlamasının en doğrudan sonucu ekonominin ve turizmin canlanması, lüks otellerin ortaya çıkıp, özellikle Tepebaşı bölgesinde yoğunlaşması olarak yorumlanıyor.

Bu izlek ise sergiyi 'aralıkta' yer alan yapılardan biri olan Büyük Londra Otel'i'ne bağlıyor. İtalyan mimar Guglielmo Semprini tarafından tasarlanan *Grand Hôtel de Londres*, dönemin en son teknolojilerini ve donanımını barındıran lüks bir otel olarak 1891 yılında kapılarını açar. Yapı birçok kez el değiştirirse de, otel işlevini devam ettirebilen nadir işletmelerden biri olarak günümüze kadar gelir. Otellerin Tepebaşı'nda yoğunlaşmalarını ve kenti hem sosyal hem de fiziksel olarak dönüştürmelerini ele alan serginin bir diğer bölümü ise döneme damgasını vurmuş olan Pera Palas Otel'i'ne odaklanıyor. Otelin kendi arşivi ve Çelik Gülersoy İstanbul Kitaplığı'ndan edini-

Şekil 2: Dijital olarak yeniden kurgulanan Bristol Otel'i'nin dinlenme salonu, Apollo, 2019.

len nadir fotoğraflar ile dönemin lüks ve eğlence dolu hayatından bir kesit ziyaretçilere sunuluyor. Bunlar arasında belki de en ilginç, otel odalarında yer alan tuvalet ve lavaboların ayrı bir bölmede değil, odanın içerisinde bir mobilya şeklinde yer aldığı fotoğraflar. Serginin 'Yalancı Panoramalar' başlığı altındaki bölümünde ise, hayali ve egzotik İstanbul manzaralarına monte edilmiş otel reklamları derleniyor ve Avrupalı turistlerin oryantalist beklentilerine nasıl cevap verildiği esprili bir şekilde ortaya konuyor.

Aralıktan Bakmak sergisinin ilgi çekici bölümlerinden bir diğeri de yine otel temasına, fakat bu kez 'aralığı' belirleyen yapılardan birine odaklanıyor.

Günümüzde Pera Müzesi olarak hizmet vermekte olan yapı 1893 yılında Bristol Otel'i olarak hizmete açılır. Ermeni Katolik Patrikanesi'nin mülkü olan bina, mimar Achille Manoussos tarafından tasarlanır ve 1980 yılına kadar otel olarak hizmet vermeyi sürdürür. Sergi, sanal gerçeklik teknolojilerini kullanarak, döneminin son derece özgün ve nitelikli bir eseri olan Bristol Otel'i'nin 100 yıl önceki haline bir ziyaret imkânı sunuyor. Apollo Digital & Architecture'ın hazırladığı bu deneyim, basın bülteninde şu şekilde tarif ediliyor:

Bristol Otel'i'ne ait teknik çizimler ve aynı dönem otellerinde kullanılan mimari üslupları, mobilyaları ve objeleri referans alıyor. Sanal ortamda tüm form, malzeme, renk ve doku öğeleriyle yeniden yaratılan oteldeki tur, lobide başlıyor. Tur kapsamında, içerisinde tarihî piyanoya ev sahipliği yapan dinlenme odasını, dönemin birçok detayını barındıran yemek salonu ve 19. yüzyıl sonundaki konfor beklentilerine göre tasarlanmış otel odasını gezebilen ziyaretçiler, otel duvarlarında da Suna ve İnan Kırış Vakfı Oryantalist Resim Koleksiyonu'ndan seçilen eserleri izleme fırsatı buluyor.

Bristol Otel'i'ne dair neredeyse nostaljik diyebileceğimiz bir bakış açısıyla ziyaretçilere seslenen sergi, yapının sadece cephesinin korunarak yeniden işlevlendirilmesine, dolayısıyla mekânsal belleğinin yok edilmesine dair eleştirel bir söz üretmediği gibi, binanın mekânsal dönüşümünü özenle ele alırken, mülkiyet değişimlerine dair detaylı bir bilgi vermiyor. Bristol

Şekil 3: *Aralıktan Bakmak: Meşrutiyet Caddesi'nden Bir Kesit* sergisi iç mekân, 2019.

218 Otel'in Ermeni Patrikanesi'nden Ömer Lütfi Bengü'ye nasıl geçtiği, Esbank tarafından nasıl satın alındığı, daha sonra ise Suna İnan Kıraç Vakfı'na nasıl devredildiğine dair detaylar karanlıkta kalıyor. Serginin gayrimüslim mallarının Türkleştirilmesini, 1942 Varlık Vergisi'ni, 6-7 Eylül 1955 Pogromu'nu ve azınlıklara karşı süregelen, Pera'nın ve ele aldığı aralığın yakın tarihine dair önemli bir girdiyi söylemine dâhil etmediği dikkatlerden kaçmıyor.

Bahsi geçen aralığın önemli yapılarından biri olan Odakule de serginin ikinci salonunda ele alınıyor. Odakule'nin hem dikeyde yükselerek, hem de yatayda kamusal bir geçiş aksı yaratarak bölgeye damgasını vurmuş özgün mimarisine ve yakın zamanda yapılan yenileme çalışmalarına fazlaca değinilmemişse de, 19. yüzyılın ikinci yarısında aynı parselde yer almış olan Au Bon Marché mağazası ile Karlman pasajına ve bu pasajda yer alan muhtelif mağazalara ve restoranlara değinilmesi sergiye hoş bir lezzet katıyor. Ayrıca sergi koridorunda, 'aralık'ta yer alan mağazalara, bu mağazalarda yer alan ithal mallarından örneklerle ve dönem reklamlarına da yer verilmesi, 19. yüzyıl Galata ve Pera'sı ile özdeşleşen tüketim kültürüne, gündelik hayatın modernleşmesine ve Batılılaşma paradigmasına da bir göndermede bulunuyor.

Serginin ikinci salonu, bölgenin olduğu kadar İstanbul'un en enteresan ve belki de en niteliksiz şekilde dönüşen alanına, Meşrutiyet Caddesi'nin karşı tarafında yer alan parselde odaklanmakta. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Küçük Kabristan veya Petits-Champs des Morts olarak bilinen bu alan, özellikle 1870 yangını sonrasında Pera'nın hızlı dönüşümünden fazlasıyla nasibini alır ve tramvay hattının da geçmesi ile kısa zamanda kentin en gözde arazilerinden biri haline gelir. Altıncı Daire'nin ve Osmanlı

Bankası'nın da katkılarıyla arazinin bir kent parkına dönüştürülmesine karar verilir ve Tünel'in inşaatı sırasında ortaya çıkan hafriyat, Haliç'e doğru inen bu yamaca dökülerek manzaraya açılan bir teras elde edilir. Böylece, 1880 yılında Tepebaşı Bahçesi bakımlı peyzajı ve içinde yer alan muhtelif kültür ve eğlence tesisleri ile İstanbul halkına kapılarını açar.

Dönemin modernlik iddiasının belki de en görünür kentsel müdahalelerinden birisi, şehir içerisinde parklar inşa etmek ve hızla burjuvalaşan kentli sınıfın eğlenmesi, dinlenmesi ve temiz hava alarak birbirini görebilmesi için kontrollü bir kamusal alan yaratmak olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Tepebaşı Bahçesi, geç Osmanlı İstanbul'unun modernleşen yüzünün de bir aynası ve aynı zamanda modernleşen kentlilerin şehir içinde doğal bir peyzaj yaratma arzusunun da bir ifadesi olarak okunabilir.

Elçiliklere, lüks otellere, sık butiklere, bölgenin ana aksı olan Grand Rue de Péra'ya olan yakınlığı ve göz alıcı Haliç ve Tarihi Yarımada manzarası ile kısa sürede bir cazibe noktası haline gelen bu ücretli park, içerisinde ufak bir gölet, demir bir köprü, açık bir tiyatro ve çeşitli eğlenceler için bir adet pavyon barındırır. Daha sonra, bahçe içerisine bir tiyatro binası inşa edilir. "Amfi" denen açık tiyatro ise üstü kapatılarak yazlık gösteri mekânına dönüşür. Tepebaşı Tiyatrosu, Dram Tiyatrosu, Şehir Tiyatrosu ve Komedi Tiyatrosu adını alan ve kimi zaman sinema, balo ve eğlence salonu olarak kullanılan bu yapılar, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'un kültür ve sanat dünyasına damgasını vurur. Sergide gelişmeleri kronolojik olarak takip etmek her ne kadar zor olsa da, günümüzde beton bir otoparka dönüşmüş olan bu parka dair önemli bilgi ve fotoğraflar gün yüzüne çıkartılıyor. Tepebaşı Bahçesi'nde yer alan sahne ve tiyatroların iç mekânları ile bu mekânlarda düzenlenen eğlence ve gösterilere dair gazete

haberleri ve görseller, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet İstanbul'unun kültür-sanat hayatına dair önemli veriler sağlıyor. Bu anlamda, sergi Pera'nın az bilinen fakat çok merak uyandıran bir bölümüne dair ziyaretçileri aydınlatırken, öte yandan bölgenin kırılmalar ve krizlerle şekillenmiş dönüşümüne dair pek çok soruyu ve sorunsalı da cevapsız bırakıyor.

Serginin bir diğer iddiası ise güncel okumalara zemin hazırlamak. Zira basın bülteninde, "incelenen dönemin esas odağı, tüm göstergelerin en belirgin olduğu yüzyıl dönümü olmakla birlikte; aralığın zamansal sınırları esnek tutularak güncel bir okumaya imkân veriliyor" ifadesi yer alıyor. Sergi bölgenin dönüşümünü ilgi çekici fotoğraflar ve daha önce yayımlanmamış arşiv belgeleri ile belgelemeyi başarmış ve aralığın tarihine dair yeni bilgileri gün ışığına çıkarmış olsa dahi, bu bilgiler Beyoğlu'nun bugününe dair eleştirel bir izlek ortaya koymuyor. Bu bağlamda caddenin son derece manidar olan isminin verilmişinden, gayrimüslim kültürünün giderek silinen izlerine, tramvayın kaldırılışından bir kent parkının nasıl beton bir otoparka dönüştüğüne dair birçok soru cevapsız kalıyor. Bunların yanı sıra Tarlabası Bulvarı'nın açılmasından, son dönemdeki kentsel dönüşüm kararlarına; bölgenin eğlence ve kültür hayatındaki rolünden, 2013 Gezi Direnişi'ne kadar pek çok güncel mesele karanlıkta bırakılıyor. Dolayısıyla denebilir ki, geçmiş eleştirel bir pencereden değerlendirme ve güncele dair söz üretme potansiyeli maalesef ıskalanıyor.

Nilay Özlü

Altınbaş Üniversitesi
Oxford Üniversitesi
nilay.ozlu@gmail.com